

ASESÕNAD SOOME JA EESTI VESTLUSES

Ritva Laury (ed.). *Minimal Reference. The Use of Pronouns in Finnish and Estonian Discourse*. Helsinki: Finnish Literature Society, 2005. 217 lk.

Tutvustatav raamat on artiklikogumik, mis käsitleb eesti ja soome kõnekeeles kasutatavaid asesõnu. Soome keeles on kolm näitavat asesõna (*se, tämä ja tuo*), eesti kirjakeeles kaks (*see ja too*). Mõlemas keeles on näitavaid asesõnu võimalik kasutada isikuliste asesõnadena, kusjuures nende tarvitamine on seotud väga paljude sotsiopragmaatiliste faktoriga.

Artiklid esindavad mitut lingvistika-
haru ja teoreetilist lähenemist, nagu näiteks etnometodoloogia, interaktsiooniline lingvistika, psühholingvistika, ligipääsetavusteooria ning grammatikalisatsiooniteooria. Kirjutised on teoreetiliselt mitmekesised, aga põhinevad kõik korpusel,

mis lisab uuringutele veel rohkem usaldusväärust. Enamik uurimistöödest toetub kõnekeele andmebaasidele, kuid mõni puudutab ka kirjalikku keelt.

Marja Etelämäki ja Eeva-Leena Sepänen analüüsivad näitavate asesõnade kasutamist soomekeelsetes argivestlustes, lähtudes etnometodoloogilisest vestlusanalüüsist. M. Etelämäki artikkel on uudse lähenemisnurgaga, olles tugevalt mõjutatud William Hanksi¹ töödest. Ka-

¹ W. H a n k s, *Referential Practice. Language and Lived Space among the Maya*. Chicago: Chicago University Press, 1990; W. H a n k s, *The Indexical Ground of Deictic Reference*. – Ch. G o o d w i n, A. D u r a n t i (eds.), *Rethinking Context*. Language

sutatud metodoloogia eeldab, et viitesuhetel on vestluses tähendus ainult verbaalses interaktsioonis ning et neid tutvustatakse jätkuva tegevuse käigus. Artikli autor järeldab, et soome näitavad asesõnad *se*, *tämä* ja *tu* erinevad selle poolest, kuidas nad kajastavad ja kujundavad vestlusstruktuuri ning kuidas nad määravad referendi ja selle konteksti suhte. E.-L. Seppäneni uurimistöo puudutab soome keele näitavate asesõnade jooni, mis eristavad neid näiteks inglise keele ja teiste sama tüüpi keelte vastavatest asesõnadest, mida kasutatakse inimreferendi kohta nimisõnalise fraasituuma puudumise korral. E.-L. Seppänen keskendub soome asesõnale *tämä*, mis viitab kõnesituatsioonis osalejatele. Ta ühendab verbaalse ja mitteverbaalse interaktsiooni uurimise ning näitab, kuidas demonstratiivpronoomeneid kasutatakse vestluse osalusraamistiku muutmisel. Kuigi soome näitavad asesõnad on kolmanda isiku asesõnad, on nad vestluses tähtis vahend ka esimese ja teise isiku eristamisel. Nad tagavad võimaluse juhtida tähelepanu vestluses osaleja staatusele tema poole otseselt pöördumata.

Ritva Laury artikli teema on asesõnade kasutamine nendega tähistatavate referentide esmamainimisel. Vastupidiselt väitele, et esmamainimisesõnu kasutatakse ainult üldreferentide korral, tarvitatakse soome tavavestluses selliseid asesõnu ka individuaalse adressaadiga samastatavate referentide puhul. R. Laury tutvustab ka soome näitavate asesõnade varasemaid uurimusi, pöörates tähelepanu sellele, kuidas on seletatud esmamainimise funktsiooni täitvate demonstratiivpronoomenite omadusi.

Lea Laitineni tähelepanu keskpunktis on asesõna *hän* 'tema, ta', mis on soome kirjakeeles arenenud just inimest tähistavaks asesõnaks, kuigi kõnekeeles ja enamikus soome murretest on see siiani logofoorne asesõna. Logofoorseid asesõnad on sellised, millega viidatakse inimesele, kelle sõnu, mõtteid või emotsioone lauses esitatakse. L. Laitineni põhjalik ja õpetlik artikkel iseloomustab ja jälgib asesõna

as an Interactive Phenomenon. Cambridge University: Cambridge University Press, 1992, lk 43–76.

hän arengut selle algsest logofoorsest funktsioonist kuni narratiivide peategelast tähistava asesõnani ning teisest küljest ignorantsuse evidentsiaalse partiklini. Kirjutis sisaldab ka väikese osa isiku markeerimise reeglistikust.

Renate Pajusalu ja Elsi Kaiser uurivad tegureid, mis mõjutavad eesti kõnekeeles ja soome kirjakeeles asesõnade valikut. R. Pajusalu analüüsib Tartu Ülikooli kõnekeele korpusele toetudes eesti keele peamisi tagasiviitelisi referendi tuvastamise võtteid: näitavat asesõna *see* ja määrsõnu *seal*, *sealt* ning kolmanda isiku asesõnu *tema* ja *ta*. Artikkel on sisukas ja uuenduslik. Esiteks on siiani olnud vähe uuringuid, mis käsitlevad eesti asesõnu tegeliku kõnekeele alusel.² Teiseks ühendab R. Pajusalu eesti asesõnade valikut mõjutava semantika, pragmaatika ja informatsiooni käsitlemise grammatikaga. Ta näitab, et kuigi eesti keeles on referentse vormi valik seotud referendi elususe või elutusega, võib isikulistel asesõnadel olla ka elutuid referente.

E. Kaiser artiklis uuritakse soome asesõnade *hän* ja *tämä* valikut esilduvuse (salientsuse) seisukohast. Võrreldes psühholingvistiliste eksperimentide tulemusi ja nende kahe asesõna soome kirjakeele korpuses esinevaid vorme, teeb ta järelduse, et ainult esilduvuse põhjal asesõnade *hän* ja *tämä* kõnelejatepoolset tõlgendamist ja kasutamist seletada ei saa. E. Kaiser esitab seisukoha, et näitav asesõna *tämä* funktsioneerib diskursuse tasandil, olles esilduvusskaala madalamas otsas, ning asesõna *hän* süntaktilisel tasandil, olles grammatilise rolli skaala kõrgemas otsas. Esilduvuse skaala ja grammatilise rolli skaala on omavahel seotud. Referendi esilduvust mõjutab nii grammatiline roll kui ka sõnajärg. E. Kaiser rõhutab, et terminit *esilduvus* (ingl *salience*) kasutatakse eri teooriates erinevalt. Tema artiklis tähendab esilduv referent vestluse seisukohast tähelepanu keskpunktis olevat referenti.

Outi Duvallon rakendab esmamainimise asesõnade kasutamise ja tõlgenduse selgitamisel C. Blanche-Benveniste'i ja ta

² Vt nt: R. Pajusalu, Pronominit *see*, *tema* ja *ta* viron puhekieles. – Sananjalka 1995, kd 37, lk 87–93.

kolleegide arendatud lähenemist.³ Ta analüüsib, kuidas tarvitatakse ja tõlgendatakse asesõna *se* soome kõnekeeles. Selgub, et pronoomen *se* võib olla kasutusel referendi esiletõstmisel ka siis, kui selle leksikaalne kirjeldus on ikka veel arendamisel, läbirääkimiste objektiks või pole hetkel teada.

Päivi Juvonen tegeleb teemaga, millele soome keeleteadlased ei ole seni pööranud eriti suurt tähelepanu. Ta vaatleb soome kõnekeeles määramatust väljendavaid sõnu *yks* 'üks', *joku/jokin* 'keegi, mõni, mingi' ja *semmonen* 'selline, seesugune'. Tuginedes kõnekeele korpuse andmetele, jõuab ta järeldusele, et *yks* ja *joku* erinevad ka selle poolest, et esimene on kasutusel siis, kui referent on spetsiifiline, kuid selle samasust ei saa konteksti järgi otsustada, samal ajal kui *joku* on võimalik nii spetsiifiliste kui ka mitte-spetsiifiliste referentide puhul. Sõna *yks* kaldub näitama, et referent on eelseisvas vestluses oluline, *joku* eeldab, et referendi täpne samasus ei ole oluline või ei ole referent informatsiooni algupärane allikas. Neile vastandub *semmonen*, mida kasutatakse siis, kui fookuses ei ole referendi samasus, vaid hoopis selle mingisse tüüpi või klassi kuulumine.

Raamat on päevakohane ja vajalik peale keeleteaduse ka kultuuridevahelise kommunikatsiooni ja igapäevase suhtluse seisukohast. Hille Pajupuu on uurinud eesti-soome vestluse kultuurist tingitud erinevusi ja sarnasusi.⁴ Tema uurimistulemused kinnitavad, et eestlased ja

soomlased ei tee üksteisega suhtlemisest probleemi. Keelte sarnasuse tõttu omandatakse teise keele grammatika alused ja igapäevasõnavara üpris kiiresti. Erinevalt teistest võõrkeeltest ei häbeneta neis keelis rääkida ning võimalikud keelevead teevad vähe muret. Keelesuguluse ja olematava hingesuguluse tõttu ollakse vestluse laabumises ette kindel. Probleeme ei märgata enne, kui keeleoskus paraneb ning jututeema laieneb. Siis tuleb esile kultuuridevahelise suhtluse paradoks: mida paremini vestlejad aravad aru saavat üksteise sõnadest, seda suurem on mõlemapoolseid pingeid tekitav väärimõistmise oht.⁵ Näitlikustaksin seda oma kogemuste põhjal. Vestlesin konverentsivastuvõtu ajal Soome ja Eesti kolleegidega eesti keeles. Äkki, noogutades minu poole, ütles keegi soomlastest: "See ei tea vist..." Ma olin väga löödud. Mõeldes, et küll on soomlased ebaviisakad, lahkusin sealt raske südamega ning halvas meeleolus. Alles seda raamatut lugedes sain aru, et tolle soomlase keelelist käitumist võib seletada emakeele joonte eesti keelde ülekandmisega: näitava asesõna *se* kasutamine on soome kõnekeele norm.

Niisiis on see raamat kahe teadusharu ühenduslülilik. Artiklite autoreid võib tunnustada ka mitmesuguste asjakohaste näidete ning eespool mainitud teooriate rakendamise eest eesti ja soome keele uurimisel.

ANASTASSIA ZABRODSKAJA

³ C. Blanche-Benveniste, J. Deulofeu, J. Stefanini, K. van den Eynde, Pronom et Syntaxe. L'approche pronominale et son application au français. Paris: SELAF, 1987.

⁴ H. Pajupuu, Eestlaste ja soomlaste kommunikatsioonikäitumise tagamaadest. – Keel ja Kirjandus 1995, nr 11, lk 767–777; H. Pajupuu, Kuidas kohaneda võõras kultuuris. Käsiraamat. [Tallinn:] TEA Kirjastus, 2001.

⁵ J. Gumperz, Discourse Strategies. Cambridge: Cambridge University Press, 1982, lk 132.